

VIGA GYULA

Poros országutak és fogyó legelők vándorai

Megjegyzések Luby Margit pásztorkodás kutatásaihoz

A tudományos érdeklődésem és látásmódom bemutatására a Luby Társaságban 2020-ban Luby Margit születésének 135. évfordulója kínált volna alkalmat.¹ Ugyanabban az évben (1885) született a jeles debreceni etnográfus, Ecsedi István is; hozzájuk soroltam volna az ugyancsak tiszántúli kötődésű Kiss Lajost, akinek a hódmezővásárhelyi szegény emberek és szegény asszonyok életéről megjelent munkái szerzőjüknek Luby Margit könyveihez hasonló szakmai és irodalmi elismerést biztosítottak.² A három életpálya alkalmasnak látszott egy olyan értelmiségi típus bemutatására, aki munkáiban a korabeli középosztályt és a társadalmi elitet igyekezett meggyőzni a minden korábbinál erőteljesebben változó paraszti létforma és műveltség értékeiről. Sikerüket az érzékelt valóság részletező, bensőséges leírása, a vidéki társadalom jellemzőnek gondolt vonásainak bemutatása biztosította, valódi szaktudományos vagy társadalomformáló szándék nélkül. Az 1930-as évek második felében ugyanis a politikus törekvésű irodalmi-szociográfiai, és a Luby Margit által is képviselt szakmai keretek között maradó társadalomkutatás lényegében elvált egymástól, a kettő között csak alkalmiszertű volt az érintkezés.³

I.

Most azonban a tájak közötti gazdasági kapcsolatok és az időszakos vándorlások rendkívül szerteágazó, engem majd négy évtizede foglalkoztató problematikájából a pásztorvándorlásokról szeretnék szólni, és Luby Margit *Fogyó legelőkön* (1942) című könyvének néhány kérdésére reflektálni. Nem a kötet kritikájára vállalkozom, hanem a mű néhány sarokpontjához kívánok kapcsolódni az újabb kutatási eredmények révén. A kritika azért sem jöhet szóba, mert a témában a második világháborút követően mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásban jelentős változás következett

¹ Elhangzott 2022. szeptember 9-én Vásárosnaményban a Szatmár-Beregi Akadémia rendezvényén, a Luby Társaság közgyűlésén.

² Kiss Lajos: *A szegény ember élete*. Budapest, 1939.; Kiss LAJOS: *A szegény asszony élete*. Budapest, 1941.

³ Luby Margitról és az említett kortársakról: Ortutay 1977: 147–149.; MOHAY TAMÁS: *Utószó* In: Luby Margit: *A parasztlelet rendje és későbbi tanulmányok*. Budapest, 2002. Nap Kiadó, 366. [MOHAY, 2002]; KÓSA LÁSZLÓ: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, 1989. Gondolat, 213–221.

be. Idehaza a magyarság múltjában korábban fellelt nomád-félnomád hagyaték elvi kérdése helyett egyre inkább a Kárpát-medence földrajzi adottságain nyugvó takarmánybázisok hasznosításának, a legelő állatsapattal való időszakos felkeresésének problémái foglalkoztatták, amit fokozatosan jártak át a településtörténet, a feudális kori majd a polgárosodó gazdaság és társadalom kutatásának, nem utolsósorban a tájformálás és hatásai vizsgálatának történeti földrajzi eredményei. Azzal együtt is hangsúlyozni kívánom azonban a talán legkevésbé ismert Luby Margit-mű forrásértékét, hogy adatait, megfigyeléseit ma már inkább kisebb-nagyobb építőkövekként tudja beemelni a kutatás a jelenlegi rendjébe.

A témaválasztásnak van aktualitása: a kötet 80 esztendeje jelent meg az Athenaeum kiadásában.⁴ A könyv érdemben nem szerepel az extenzív állattartás hazai monográfiáinak irodalomjegyzékében, és az alföldi pásztorkultúra történetét tárgyaló tanulmányokban sem.⁵ Kivételt képez a magyar és az európai pásztorkultúrát legjobban ismerők szűk körébe tartozó Földes László (1934–1980) tematikus bibliográfiája, aminek annotációja így fogalmaz a *Fogyó legelőkön* kötetéről: „Kitűnő szemű kutató gyűjtése sok új meglátással, a pásztorkodás és pásztorélet számos olyan vonását világítja meg, amelyek más publikációkban nem lelhető fel. Elsősorban a pásztorhiedelmekről, a pásztor-egyénségekről, a pásztorrend társadalmi vonatkozásairól nyújt újat. Adatai elsősorban a Felső-Tisza vidékére, Szamoshátra vonatkoznak, de adatközlői között szerepel néhány hortobágyi és egy bugaci pásztor is.”⁶

Kétségtelen, a kötet elsősorban nem a fogyó legelőkről szól, hanem arról, hogy az extenzív állattartás térszíneinek beszűkülése miként érintette a paraszti társadalmat, hangsúlyosan a pásztorok rétegét, s azok miként reflektáltak a megváltozott feltételekre. Általánosságban pedig arról, hogy a XIX. század második felében lassan és ellentmondásosan kibontakozó paraszti polgárosodás és modernizáció a vidéki Magyarország társadalmának egy részét nehezen áthidalható változások elé állította. A kötet fejezeteinek fele kifejezetten társadalomnéprajzi, ill. folklorisztikai vonatkozású, de az anyagi kultúrát tárgyaló egységeket is át- meg átszővi a paraszti társadalom leírásai és a jeles pásztorok személyiségének rajza. A munka a hagyományos pásztorkodás és a pásztortársadalom egyfajta apológiája is, ami bizonyos fokig utóéletére is magyarázattal szolgál.

Míndez persze nem jelenti, hogy Luby Margit ezen műve és más munkái ne szervesültek volna a tematikus, de különösen a regionális kutatásokban, egyszersmind az újabb vizsgálatok ne árnyalták volna markánsan a kötet által a megelőző állapot-

⁴ A kötetben nem szerepel a kiadás éve, a hivatkozásokban 1942 és 1943 is szerepel. Magam a *Magyar néprajzi lexikon* és az életművet legjobban ismerő Mohay Tamás adatait tartom irányadónak. ORTUTAY GYULA (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon 3. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 471.; MOHAY, 2002, 368.

⁵ Például: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A magyar állattartó kultúra korszakai. Budapest, 1993. MTA Néprajzi Kutatóintézet.; SZABADFALVI JÓZSEF: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen, 1970. /Műveltség és Hagyomány, XII./ [SZABADFALVI, 1970]; SZABADFALVI JÓZSEF: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen, 1984. KLTE Néprajzi Tanszék. / Studia Folkloristica et Ethnographica, 10./ [SZABADFALVI, 1984] Szerepel a magyar néprajz újabb, nyolckötetes szintézisének gazdálkodás és társadalom kötetében.

⁶ FÖLDES LÁSZLÓ: Az állattartás és pásztorélet magyar néprajzi irodalma. Budapest, 1963. Index Ethnographicus VIII. Néprajzi Múzeum – MTA Néprajzi Kutatócsoport, 39–40.

ról megrajzolt részletező, ám meglehetősen kortalan képet. Hadd utaljak itt csupán Takács Péter tanulmányára a *Gyűjtő* öt településének XVIII. századi létformájáról, valamint Frisnyák Sándor hasonlóan kiváló írására Kisar történeti tájhasználatáról, amelyek egykor az egész Felső-Tisza-vidékre jellemző életmódrészt tartak fel. De helyet találtak Luby Margit megfigyelései a Tisza és mellékfolyói mentén a XX. század derekáig megmaradt, a Gyűjtőhöz hasonló relikumterületek történeti-néprajzi feltárásában – az 1950-es évek végén szabályozott Latorca mentén, Zéténynél a Szamos és Kraszna mentéhez hasonló ártéri legelő gyűjtötte össze távolabbi falvak heverő jószágát –, valamint a közös gazdálkodás időszakát megélt *Tisza-kertek*, egykori ártéri gyümölcsösök megismerésében is.⁷

Luby Margit többször megfogalmazta, hogy ő mindenekelőtt néprajzi gyűjtő, a valódi területe a terepmunka, és nem erőssége az íróasztal melletti műhelytevékenység. A vizsgálataiban középponti szerepet betöltő szülőföld, a Szamos mente, a Szamoshát, a Tisza mente, a tágabban vett Szatmár népének hagyományából építette fel azt az adatbázist, amin az egész életműve nyugszik. Egy olyan időszakban fejtette ki rendkívül eredményes gyűjtőtevékenységét, amikor a hagyományos műveltség – hangsúlyosan a tájhasználat és az archaikus létformák – régies vonásai talán minden korábbinál erőteljesebben oldódtak fel a modernizálódó vidéki Magyarország átalakulásának folyamatában. Amint a hagyományos kultúrák örök sajátossága, a két háború közötti időszakban még rendkívül széles történeti időszak verbális emlékezete volt tetten érhető a populáris kultúrában. Egyaránt alkotó elemei voltak a paraszti műveltségnek a hiedelemvilág kereszténység előtti rétegének maradványai, valamint a XIX. század második felében lezajlott folyószabályozás és vízrendezés által létrehozott, a régít, a megelőző állapotot leváltó, a mindezt megelők és a hozzájuk kötődő gyűjtő számára a korábbi, átláthatóbbnak tűnő állapotot megbontó, a régi világot fokozatosan felélő változások. Közismert, hogy a Fogyó legelőkön kötet önálló fejezetét jelentő kocsis babonakör inspirálta az akkor kolozsvári régész professzor László Gyulát a honfoglaló magyarság temetőiben található jelenségek újfajta értelmezésére, a honfoglalók hiedelemvilágának árnyalására.⁸ De a későbbiekben is inspirálóan hatott ez a problematika a folklorisztikában: ma már tudjuk, hogy Köcsönt, a szamoshátiak tudós kocsisát a Bodroglókban *Cifra Gyurinak* hívták,⁹ s hogy az északkeleti református magyarság hiedelmeiben, ill. szövegfolklorjában milyen gazdag réteget képviselnek a kereszténység előtti elemek.

⁷ TAKÁCS 1988.; FRISNYÁK SÁNDOR: Tisza-kertek és ártéri szőlők. Kisar tájhasználat a 18–19. században. In: Tájhasználat és térszervezés. Történeti földrajzi tanulmányok. Nyíregyháza – Szerencs, 2012. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Gimnázium, 111–118. [FRISNYÁK, 2012]; VIGA GYULA: A tárkányi Tisza-kertek. Az ártéri gyümölcsösök hasznosításának formáihoz. Ethnographia, 1993. CIV. 423–434.; VIGA GYULA: A Tisza mente „tündérkertjei”. Öröklött tapasztalatok az ártéri gyümölcsösök hasznosításában és a sztereotíp emlékezet. In: Vasvári Zoltán (szerk.): „Madaradnak fogadj engem...” Tanulmányok Lengyel Ágnes tiszteletére. Balassagyarmat, 2021, Palóc Múzeumbarátok Egyesülete, 319–328.

⁸ LÁSZLÓ GYULA: Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. Kolozsvár, 1945.

⁹ BALASSA IVÁN: Karcasai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 1. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 351.; BALASSA IVÁN: Cifra Gyuri, a Bodroglók tudós kocsisa In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 10. Sátoraljujhely, 1999, 385–400.

II.

Luby Margit tevékenysége kapcsán érdemes némi figyelmet szentelni a két világháború között önálló tudományszakká váló, intézményrendszerében kiépülő hazai néprajz helyzetének, amiben bizonyára felismerhető néhány, őt inspiráló tényező is. Nem kétséges Györffy István (1884–1939) személyes hatása, a *Nagykunsági krónika*, továbbá Ecsedi István hortobágyi könyvei és *Poros országutakon* című cikkgyűjteménye lehetnek a *Fogyó legelőkön* előképei.¹⁰ A *Parasztélet rendje* kötethez a folklorista Solymossy Sándor (1864–1945) akadémikus, 1929-től Szegeden a magyar néprajz első önálló tanszékének professzora írt rövid előszót, akivel Luby Margit együtt tanított a felsőkereskedelmi iskolában. Solymossy bízta őt a gyűjtőmunkára, akit mesterének is tarthatunk a folklorisztikai kutatásainak megalapozásában.¹¹ Luby Margit részt vett a Néprajzi Társaság munkájában, 1937 októberében például előadást tartott a Társaság rendezvényén a magyar pásztor lelkiségéről.¹² Szatmári vonatkozású folklór közleményei megjelentek az *Ethnographia*, tárgyi néprajzi témájú írásai a *Néprajzi Értesítő* hasábjain. Kapcsolatban volt a még a Magyar Nemzeti Múzeum egységeként működő Néprajzi Osztállyal, amelyik az 1920-as évektől jelentős tudományos műhellyé fejlődött.¹³ A magyar néprajz az 1930-as évek utolsó harmadában kezdte tudatosan megszervezni a társadalmi gyűjtő hálózatát. Gunda Béla (1911–1994) és K. Kovács László (1908–2012) Skandináviából hozták haza az Etnológiai Adattár és a társadalmi gyűjtés tapasztalatát, főként vidéki értelmiségiek – lelkészek, pedagógusok – mozgósításával, olykor tematikus kérdőívek segítségével próbálták felgyorsítani a hagyományos kultúra még fellelhető elemeinek gyűjtését. A Néprajzi Osztály munkatársai, Bátky Zsigmond (1874–1939), Gönyey (Ébner) Sándor (1886–1963), Lajtha László (1892–1963) és más kiválóságok irányították a társadalmi gyűjtőtevékenységet. Hatásukra, ma úgy mondják, az örökségesítés nagy nemzedékének számos kiváló tagja nőtt fel a néprajz számára egyetemi oktatás nélkül is. (Ebben a körben meg kell jegyeznem, hogy a régészet hasonló módon építette a maga segítőit: tudjuk, hogy például Csiszár Árpád (1912–1989), Roska Márton (1880–1961) és Sőregi János (1892–1982) szárnyai alatt ismerkedett meg az archeológiával Debrecenben.)

Még részletező filologizálással is nehéz lenne eldönteni, hogy Luby Margit könyvének egyes részleteiben közvetlen szellemi hatásokról, külső tudományos inspirációkról van-e szó, vagy egy-egy téma jószerével csak benne volt a korszak szakmai levegőjében. Ilyen a *Fogyó legelőkön*ben a szerző kitűzött célja is. A könyv előszavában így fogalma-

¹⁰ GYÖRFFY ISTVÁN: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922. Kertész Nyomda.; ECSEDI ISTVÁN: Poros országutakon (útirajzok). Debrecen, 1925. A „Debreczeni Ujság” Nyomdája.; ECSEDI ISTVÁN: Hortobágyi életképek. Debrecen 1927.

¹¹ ORTUTAY GYULA: Luby Margit (1885–1976). *Ethnographia*, LXXXVIII. 1977, 147–149.; FARKAS JÓZSEF: Száz éve született Luby Margit In *Néprajzi írások Szatmárból*. Debrecen 1988, 213. /Folklor és Etnográfia, 39./; CSERVENYÁK LÁSZLÓ: Benedekfalvi Luby Margit (1885. november 13. – 1976. július 18.) Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2015. 3. sz. 8–11.; RATKÓ LUJZA: Ember a tudósok között. Luby Margit néprajzi hagyatéka. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 3. sz. 12–17.

¹² LUBY MARGIT, Benedekfalvi: Az alföldi pásztor lelkisége. *Ethnographia*, 1937. XLVIII. 224–230.

¹³ KÓSA, 1989, 158–159.

zott: „Az a kérdés most, hogy mi maradt meg napjainkig az ősi pásztorkultúra emlékeiből népünk életében. Van-é a mai pusztuló pásztorság egyedeinek magatartásában nyoma a régi pásztorművelődési körnek? A török hódoltság alatt és után beözönlő délszláv csoportok sok idegen elemet beleoltottak pásztorságunkba, de a rátelepedett idegen lelkiség a magyarság ősi pásztorelétének nyomait végleg el nem törölte. Az ősi jellemvonásoknak tehát még nyomát kellene találni.”¹⁴ De hadd említsek még egy példát! A könyv részletezően kidolgozott fejezete szól a harangról, kolompról és csengőről, a pásztorok zajkeltő eszközeiről, amelyek rendkívül nagy becsben voltak. Persze lehet véletlen, hogy Ecsedi István a hortobágyi, Szabó Kálmán a Kecskemét környéki pásztorok kolompjairól írt tanulmányt, Luby Margit pedig 1941 nyarán a Hortobágyon és a Kis-Hortobágyon járt a kolompkészségek összehangolása dolgában: tíznél több gulyát, ménest és juhnyáját vizsgált meg.¹⁵ Az 1940-es évek elején Márkus Mihály Békésy György Kísérleti Fizikai Intézetében, Dincsér Oszkár és Manga János közreműködésével a zenei hangzás szempontjából vizsgálta meg a Néprajzi Múzeum kolomp sorozatát, és állapított meg koherens kapcsolatot a pásztorok által egykor összehangolt eszközök hangmagassága között.¹⁶ Luby Margit önálló fejezetet szentelt annak, hogy a gulya egész harangfelszerelését, a csatragot miként hangolta össze a pásztor. Az egyes eszközök hangját a furulyához viszonyította, s annak alapján keresett dallamokat a hangkeltők együttesének szavában. Bár a pásztorok eljárását alapvetően ösztönösnek vélte, a magyar zene ősi alapelemét igyekezett fellelni, és annak kapcsolatát igazolni a népdal pentatonikus hagyományával.¹⁷ (A pásztorok zajkeltő eszközei kapcsán ez a problematika más európai népeknél is felmerül.¹⁸) Magam Luby Margit módszere egyik jellemzőjeként értelmezem könyvének ezt a fejezetét. A gazdag gyűjtött anyaga folyamatosan új néprajzi problémák köré rendeződött, ami tovább lendítette a témáról való gondolkodását, ám a munka tanulsága már egyértelműen az ő gondolati világában szervesült. Nemcsak tematikusan bővülnek a kutatásai, hanem kérdésfelvetései is egyre árnyaltabbak; tapasztalata és eszköztára egyre gazdagabb azok megválaszolására. Alapvető célja, a kutatói hely és helyzet kijelölése azonban nem ennyire flexibilis; amennyire a gyermekcipőben járó magyar társadalomnéprajz okán *A Parasztélet rendje* megjelenése – a sok finom megfigyelés pozitivista lejegyzése kö-

¹⁴ LUBY MARGIT, Benedekfalvi: Fogyó legelőkön. Budapest, [1942.] Athenaeum, 11. [LUBY, 1942]

¹⁵ ECSEDI ISTVÁN: Csengőöntés ősi módon Hajdúböszörményben. Debrecen, 1931. /A debreceni Déri Múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei, 1./; SZABÓ KÁLMÁN: Csöngettyű és kolomp a kecskeméti pásztorság kezén. Néprajzi Értesítő, XXIV. 1932. 68–75.; Luby é. n. 101–138.

¹⁶ MÁRKUS MIHÁLY: Jolsvai kolomposok. In: Gunda Béla (szerk.): Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1943, 262–263.

¹⁷ LUBY, 1942, 101–138.; Lásd még: BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ: Csengők a magyar népi kultúrában. Tárgytipológia és katalógus a báránai Veres-gyűjteményről. Bárán-Hajdúszoboszló, 2018. Geo-Terra 96 Kft. – Bocskai István Múzeum – Turizmusért és Hagyományörzésért Egyesület.

¹⁸ 1970-ben jelent meg magyarul a jelentős görög író, Nikosz Kazantzakis (1885–1957) *Jelentés Greconak* című regénye. Abból idézem az alábbiakat: „... valamikor egy magános kis kalyibánam éltem, egy görög falu határában... Nem járt arra senki, csak Flórosz, a jólelkű ...csobán terelte arra birkáit...Egyik nap észrevettem, hogy bosszus, kelletlen, jóformán még köszönni sem akarózik neki, annyira siet. – Mi lelt, Flórosz? – Ördög vinné, uram, egész éjszaka nem hunytam be a szemem. Hát te nem hallottad? Nincs füled? Nem hallottad a csobánt a szemközti hegyen, hogy az Isten akárhova tegye! Nem hangolta össze tisztességesen a nyájának a kolompjait, azért nem aludtam egy szikrát sem... Hát megyek, hogy meghangoljam a kolompokat, uram, hogy megnyugodjon a lelkem!”

vetkezésében – felkeltette a néprajz és a születő szociográfia figyelmét, a *Fogyó legelőkön* című munkára nem rezonált túlzottan a tudományosság. Adatai azonban fontosak az extenzív állattartás gyakorlatának és társadalmi vonatkozásainak megismeréséhez. Jelentősége szerintem éppen ebben rejlik, még akkor is, ha ma már tudjuk, hogy a Hortobágy és Kecskemét környéke pásztorkodásának történeti vonulata ugyanabban a rendszerben értelmezhető, mint a szatmári *Gyűjtő* falvaié.

III.

Bár bizonyosat csak a nyomtatásban megjelent mű és a kéziratok gyűjtések, jegyzetek összevetésével lehetne kijelenteni, Luby Margit megkezdett témáinak fejlődését, építkezését megfigyelhetjük a pásztorkodás kérdésköre kapcsán is. Gyűjtéseiben a legelőváltás és a pásztorok vándorlásával kapcsolatos adatok az 1950-es évek végén jelentek meg.¹⁹ Például 1958-as gyűjtésében szó esik a makkra az *Avasba*, a *bércre* hajtott sertésnyájokról, hogy a makkos erdőkre ősszel Máramarosig elhajtották a Szamos mentéről a sertésnyájukat, ahol olykor helyismerettel bíró román bojtárt fogadtak segítségül.²⁰ Az Avasságról viszont román juhászok jártak az Ecsedi-láp téli legelőire.²¹ Nagyon fontosak Luby Margit feljegyzései a hegyről érkezett pásztorokról, a *makányokról*, a Kocsordon és Tyukodon juhot legeltető román vándorpásztorokról,²² mert a román pásztorok alföldi legeltetéséről aránylag keveset tudunk. Bizonyos, hogy az Alföld felé irányuló transhumance jelentősége méreteiben eltörpült a Moldva és Havasalföld felé irányulóhoz képest, de mindenképpen szerepet játszott az interetnikus kapcsolatokban. A történeti forrásokban a XVIII. század derekán feltűnő *mokány* szó Erdélyben egyaránt jelentett 'Brassó vidéki románt', valamint 'pásztor, állattenyésztő'. Ekkortól vannak adataink arra is, hogy erdélyi román pásztorok a Tiszántúlon téli legelőt béreltek. Szent Mihály naptól Szent Györgyig akár több ezer juhot tartottak a *purzsásnak* is nevezett román pásztorok például Debrecen város engedélyével a Hortobágy ohati részén, de egyes települések is bérbé adták nekik legelőjük egy részét a téli hónapokra. Főleg Bihar hegyeiből és Kolozs megyéből jártak transzhumáló nyájuk a Tiszántúl téli legelőire. Hetek alatt tették meg a 100–200 km hosszú utat, lassan, az utak mentén legeltetve.²³ Gunda Béla nyomtatékkal utalt arra, hogy a gazdag állattartó múlttal rendelkező Szatmár és Bereg jelentősen érintett volt a pásztorvándorlások-

¹⁹ Morvay Péternek az Ecsedi-láp környéke pásztorkodásáról írott tanulmányát lényegesen rendszerelvébbnek tartom. Lásd MORVAY PÉTER: Az Ecsedi-láp vidékének egykori állattartása és pásztorlétele. *Ethnographia*, LI. 1940. 123–143. [MORVAY, 1940]

²⁰ LUBY MARGIT, Benedekfalvi: Olyan világ volt. Mátészalka, 1976. 14–22. /Szatmári Múzeum Közleményei, 3./ [LUBY, 1976]; Vö. CSISZÁR ÁRPÁD: Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken. *Agrártörténeti Szemle*, XVI. 1974. 234–246.; SZABADELVI JÓZSEF: Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. Debrecen, 1968. 55–84. /Műveltség és Hagyomány, X./

²¹ GUNDA BÉLA: A szatmári hagyományos népi műveltség etnogeográfiai helyzete In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. Debrecen, 1984. KLTE Néprajzi Tanszék, 71–75. /Folklór és Etnográfia, 16./ [GUNDA, 1984]

²² LUBY, 1976, 12–34., MORVAY, 1940, 137–139.

²³ Összegzően: PALÁDI-KOVÁCS, 1993, 257.

ban, különösen a sertéstartás és a juhászat kapcsán.²⁴ Mindez azt is aláhúzza, hogy a pásztorkodásban megnyilvánuló migráció, a nyári vagy téli periodikus elvándorlás nem a vándorló kedven vagy egyfajta etnikai sajátosság, hanem minden esetben a gazdasági szükségszerűségeen nyugodott.²⁵

IV.

A magyar Alföld geográfai és botanikailag az orosz erdős sztyeppe folytatása.²⁶ Függetlenül attól, hogy a magyarság Kárpát-medencei honfoglalása tudatos döntés vagy kényszer volt-e, ma már bizonyos, hogy a népünk gazdálkodásának egyik pilléréért jelentő legelető állattartás feltételrendszere azzal alapvetően megváltozott, ami fokozatosan átformálta a pásztorkodás korábbi rendszerét. Tényként ismerve ma már, hogy a magyarság a sztyeppén megismerkedett a földművelő gazdálkodással is, bizonyos, hogy a mezőgazdaság két nagy ágazata rendszerében és üzemszervezetileg nem volt még organikus viszonyban.²⁷ A feudalizmus keretei között kiépülő, az Árpád-kor végére fokozatosan megszilárduló településszerkezet, a bezáruló faluhatárok között a rendszerszerű mezőgazdálkodást biztosító, de a vándorpásztorkodás jelentőségét is erősítő²⁸ – dominánsan két- és háromnyomásos – határhasználati rendszerek fokozatosan az állattartás és a földművelés egyensúlyának irányába hatottak, ám a nagy értéket képviselő növendék és hízó haszonállatok legeltetését gyakran a település határára kívül valósították meg. Az állatcsapatoknak a közeli bérelt külső legelők felkeresésétől a Kárpát-medence eltérő adottságú tájainak takarmánybázisa közötti vándorlásig aránylag könnyen tipologizálható, de rendkívül sok konkrét formában megvalósuló, periodikusan megvalósuló rend tartotta fent évszázadokon át az extenzív állattartás működését, és az állatok őrzésére, terelésére szakosodott csoportok társadalmi szerepét és műveltségét.²⁹

A könyvtárnyi irodalommal rendelkező, rendkívül szerteágazó problematikának csak két gazdasági meghajtóját említem. Az egyik a külterjes legelők megszerzéséért folytatott küzdelem: akár a Debrecen város külső legelőjeként használt Hortobágy, akár Kecskemét városának óriási határa korábbi falvak helyén jött létre. A Nyugat-Európa piacaira irányuló hatalmas szarvasmarha-export nem csupán a települések koncentrációját eredményezte, – Hofer Tamás kiváló tanulmányban igazolta, hogy a török uralomnak tulajdonított pusztásodás jelentős részben a falvak agrárnépességének mezővárosokba való tömörülése révén alakult ki a kurrens nagyállattartás legelőinek érdekében –,³⁰ hanem a széles társadalmi bázison vállalkozói tözsér, állatkereskedő réteg létrejöttét is. A legelőterületek a feudalizmus megszilárdulásától kezdve a XIX.

²⁴ GUNDA, 1984,73.

²⁵ SZABADFALVI, 1984, 147.

²⁶ A vonatkozó szakirodalomból összegzően: SZABADFALVI, 1984, 24.

²⁷ FODOR ISTVÁN: Östörténet és honfoglalás. Budapest, 2009. Kossuth Kiadó, 82–102. /Magyarország története, 1./

²⁸ SZABADFALVI, 1984, 140.

²⁹ Összegzően: SZABADFALVI, 1970; SZABADFALVI, 1984; PALÁDI-KOVÁCS, 1993.

³⁰ HOFER TAMÁS: Az alföldi marhatenyésztő monokultúra kialakulásának európai párhuzamai In: Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. Budapest – Pécs, 2009, 51–65.

század derekáig a telki állomány arányában vagy bérleményként álltak rendelkezésre, azt a gabona aratása után a tarlók, és az egyéb haszonnövények betakarítása után fel szabaduló földek egészítették ki.³¹

A másik kérdés a táj formálásának, a gazdasági célok érdekében való átalakításának problémája. Ez az Árpád-korban ásott *erektől*, a *fokoktól* a XIX. század vízrendezéséig és folyószabályozásig hosszú történeti folyamat, amelyben országos és lokális érdekek is szerepet játszottak. A falvak kisebb-nagyobb árkokkal, gátakkal, a vizek terelésével igyekeztek tehermentesíteni a határukat. Ahogyan a Gyűjtő öt településének – Fehérgyarmat, Kisar, Nyagar, Nábrád és Penyige – megsegítésére árkot, vájást csináltat Szatmár vármegye a Tisza, a Szamos és a Túr áradásainak gyors levezetésére, amelyet – bizonyára saját falvainak védelmére – Szabolcs vármegye betömetett.³² A feudális kortól kezdődően a Luby Margit által vizsgált településeknek a lokális földrajzi adottságai között kellett megfelelniük a megélhetés aktuális feltételeinek, és kellett működniük a jobbágy-paraszti üzemeknek is. A táji elemek és az emberi erőforrás egyfajta mozaikos, részleteiben periodikusan változó, pulzáló rendszert körvonalaz. A tengerszint feletti magasságban akár néhány méter szintkülönbség eltérő élettereket biztosított a mindig ármentes, az időszakosan vízjárta és a vízállásos területek hasznosítására. Az áradásoknak is voltak kiemelkedő csúcsai, amelyek között akár évtizedek telhettek el az általánosan megszokott tavaszi árvizekkel. A vízjárta térségek lakói jobbágy-parasztok voltak, a feudális törvények szerint adóztak. Voltak a rendszernek állandó, az egész településre kiható elemei – a folyóhátra és a belterületre szorítókozó gyenge földművelés, legeltetésen valamint a gyűjtögetett réti növényzeten nyugvó sertés- és marhatenyésztés, az ártéri gyümölcsösök hasznosítása, halászat, stb. –, ám a jobbágyfelszabadítás, valamint az azt követő folyószabályozás és vízrendezés a lassú modernizáció és az ellentmondásos polgárosodás irányába mozdították ezeket a falvakat is. Az ármentesítés, majd a folyószabályozás eltüntette a két fő tájtípus, az ártér és az ármentes szint különbségét, és a vidéket egyetlen ármentes területté formálta.³³ Ez azonban nem volt automatizmus, hanem az egyes települések és falucsoportok adottságaihoz igazodó folyamat, amelynek során az átfogó tájátalakítás lokális rendezéssel egészült ki. Így fokozatosan formálódott át a falvak hagyományos gazdálkodása is, aminek meghajtója volt a társadalom és a gazdaság újfajta elvárása. Ahogyan a jobbágyfelszabadítás és a földek, legelők azt követő elkülönítése nem szüntette meg a társadalmi egyenlőtlenségeket a vidéki társadalomban, a tájak, települések között újfajta esélyegyenlőtlenségek keletkeztek a közlekedés, a piacok, a lokális erőforrások régi és újfajta hasznosításával.

Luby Margit *Fogyó legelőkön* című könyve ennek az átmeneti időszaknak egyfajta krónikája, a hagyományos létformák és tevékenységek részletező leírása. Bizonyos, hogy a táj és ember kapcsolatában kulcsfontosságú közvetítők voltak a pásztorok, akik rendelkeztek némi mozgástérrel az aktuális vízjárás és időjárás adottságai között.

³¹ FARKAS JÓZSEF: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához. Studia Folkloristica et Ethnographica 8. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 1982.

³² Takács 1988: 70.

³³ A vonatkozó geográfiai irodalmat idézi: FRISNYÁK, 2012, 114–115.

A rétek időszakos legeltetése, a rétben való nyaraltatás és teletetés, az állatállománnyal való vándorlás nem állandó cselekvés és technika volt, hanem a tudásuk érvényesítése az aktuális adottságok között. A legelők fogyása történeti folyamat volt, amihez folyamatosan kellett igazodni, s amihez nem volt elegendő a korábbi tudás, ismeret. A legelők fogyásával párhuzamosan sorvadt el egy karakteres társadalmi csoport, ill. idomult fokozatosan a XX. század első felének elvárásaihoz.

Köszönet Luby Margitnak ennek a ma már ismeretlen világnak a megrajzolásáért. Úgy vélem, megérdemelné, hogy a különböző helyeken őrzött kéziratos anyag digitalizálásával a teljes hagyatéék hozzáférhető legyen, és a nyomtatásban megjelent művek mögött a gyűjtött anyaga is feltáruljon.